

ЕЛЕМЕНТИ ЧАРІВНОЇ ТА ФАНТАСТИЧНОЇ КАРТИН СВІТУ ЯК ОСНОВА КАЗКОВОГО ТЕКСТУ (на матеріалі французької авторської казки)

Чайківська Г.С.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто проблему ролі надприродних елементів у формуванні казкового тексту та його сприйняття читачем. Продемонстровано основні відмінності між чарівною та фантастичною картинами світу на прикладі субжанрів чарівної і фантастичної французької авторської казки. Особливу увагу приділено аналізу еволюції жанротворчого елемента казкового тексту — від чарівного до фантастичного.

Ключові слова: чарівне, фантастичне, казка, картина світу.

В статье рассматривается проблема роли сверхъестественных элементов в формировании сказочного текста и его восприятие читателем. Продемонстрированы главные отличия между волшебной и фантастической картинами мира на примере субжанров волшебной и фантастической французской авторской сказки. Особое внимание уделено анализу эволюции жанротворческого элемента сказочного текста — от волшебного к фантастическому.

Ключевые слова: волшебное, фантастическое, сказка, картина мира.

The article is devoted to the role of preternatural elements in the tale text formation and its reception by the reader. The major differences between magic and fantastic worldviews are elucidated on the example of French author's tale subgenres. Special attention is drawn to the analysis of the key element of the tale genre evolution from the magic to the fantastic one.

Key words: magic, fantastic, tale, worldview.

Постмодернізм характеризується контактами жанрів і їх контамінацією, що спричинює феномен жанрової невизначеності та надає актуальності проблемам з'ясування жанрових меж. Саме тому завдяки своїй міжджанровій природі жанр казки стає актуальним об'єктом дослідження у сучасній науці.

Основою казкових текстів є присутність надприродних елементів, які проявляються на рівні персонажів, об'єктів, подій. **Мета статті** — проаналізувати надприродне як жанротворчий фактор французької авторської казки та довести його еволюцію від проявів чарівної до елементів фантастичної картин світу. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити місце надприродних елементів у казковому тексті з точки зору його формування та сприйняття читачем; з'ясувати природу, спільні та відмінні риси чарівного й фантастичного у казці; на прикладі французької авторської казки продемонструвати еволюцію жанротворчого елемента казки у діяхронії.

Надприродне є всеохоплюючим і домінуючим у казковому тексті. Це підкреслюється автором як на композиційному (вступ, коментарі, посвяти), так і на лексико-семантичному рівні (лексичні одиниці із семою подиву тим, що відбувається, в цей конкретний момент у тексті). Сучасний французький дослідник Марк Ескола,

аналізуючи місце наприродного у казках, використовує поняття «ілюзії сприйняття» ("illusion de perception"): «Le conte demande de consentir ponctuellement d'une illusion dont on n'est pas dupe, de jouer à être ce lecteur qu'on n'est pas, tout comme le conteur n'est pas l'auteur de l'histoire qu'il rapporte» [4, 99]. Він констатує наявність певного подвійного розриву, де «казкар не є автором, а читач не є цільовою аудиторією» [4, 99]. Отже, ми можемо дійти висновку про те, що у казці присутній особливий тип оповідача — казкар, який приховує своє авторство, дистанціюється від історії. Ця особливість та надприродні елементи породжують у казках подвійну гру, пародійний тон.

При цьому установка на вигадку існує і в автора, і у слухача, коли він сприймає як даність такі «правила гри»: «Il s'agit d'un jeu et le lecteur l'accepte comme tel: il sait qu'au royaume du merveilleux rien n'est impossible» [3, 6], а також у самого головного персонажа.

Незважаючи на спільну природу чарівного та фантастичного, ці два елементи у казкових творах виконують різні прагматичні й естетичні функції, розповсюджуються у художній літературі в різних хронологічних межах. Саме тому ми вважаємо за доцільне розмежувати ці два концепти і продемонструвати ускладнення від одного до іншого.

Чарівне є хронологічно першим надприродним елементом у французьких казкових текстах. Воно зустрічається ще у *ле Марії Французької* у XII ст. Як зазначає російський дослідник історії романських мов та літератур Володимир Шишмарьов, *ле* стало формою, паралельною *conte*, *fabel*, що «переважно зберегли тематику казково-фантастичного або романістичного характеру» [2, 141]. Чарівне проявляється на всіх рівнях казкового тексту. Насамперед у зовнішності та поведінці персонажів. Так, герої названі за принципом метонімії — *le Petit Poucet*, *la Barbe Bleue* — або ж номінація відображає надприродні особливості їхньої зовнішності: *le Chat Botté*, *le Nain Jaune*, *le Passe-Muraille*. Події (перевтілення, чари) та об'єкти у авторських казках (*la baguette magique*, *le baiser merveilleux*, *le bois enchanté*), які варіюються від одного тексту до іншого, носять нереальний характер і мотивовані в основному психологічно [1, 35].

У межах чарівного, яке вважаємо домінуючим для французьких казок XVII ст., надприродне подається досить гармонійним, таким, що розуміється само собою. Поява фей («*Cendrillon*», «*Les Fées*»), тварини, що розмовляють («*Chat botté*», «*Le Petit chaperon Rouge*»), чари та магія з відповідними надприродними атрибутами («*Nain Jaune*», «*Les Fées*») не викликають подиву чи несприйняття. Оповідач не намагається виправдати чи пояснити надприродне. Персонажі казки сприймають ці явища як складову частину оточуючого чарівного простору. Чарівні події можуть відбуватись у будь-якому місці, підкоряючи собі звичайні повсякденні події, що є основою для їх втілення у творі. Наприклад, наведемо уривок із казки «*Nain Jaune*» мадам д'Онуа: *La fée du désert, trompée par ces paroles, prit la résolution de transporter le roi dans un lieu aussi agréable que cette solitude était affreuse, de manière, que l'obligeant à monter dans son chariot où elle avait attaché des cygnes, au lieu de chauves-souris qui le conduisaient ordinairement, elle vola d'un pôle à l'autre* [5].

У цій казці звичним персонажем є фея Пустелі, яка здатна перенести короля у те місце, в яке той забажає, тож він легко проходить крізь всю планету й опиняється на протилежному полюсі.

У контексті чарівного реальний та надприродний світи гармонійно співіснують, і надприродне дозволяє реалізувати цілі персонажів, відтворити порядок та дати восторжествувати добрим силам. Так, наприклад, функція хрещеної-феї у «*Cendrillon*» — допомогти Попелюшці вийти заміж за чарівного принца: *Sa maraine la creusa (la citrouille), et, n'ayant laissé que l'écorce, la frappa de sa baguette, et la citrouille fut aussi-tôt changée en un beau carrosse tout doré* [6].

Чарівні добрі сили завжди перемагають зло. Отже, надприродне у контексті чарівного не ставить перед читачем проблеми і не є незрозумілим.

Так, казки кінця XVII ст. є прикладами чарівного уявлення про світ.

Саме елементи чарівного служили формуванню французької казкової традиції. Образи безтурботної *le Petit Chaperon Rouge*, ревнивого *la Barbe Bleue*, хитрого *le Chat Botté* укорінилися у світових культурах і носять сьогодні інтертекстуальний характер. Вони виступають двоїстими знаками, адже, з одного боку, є персонажами конкретного твору, втілюючи певні характерні риси, а з іншого — символами, що узагальнюють прототиби поведінки та характеру поза межами казкового тексту.

Більш складним та неоднозначним постає концепт фантастичного, який застосовується авторами казок хронологічно пізніше, вже з кінця XVIII ст. — початку XIX ст. Фантастичні елементи зустрічаються переважно в авторських зразках жанру, і в цей період у французькій літературі розвивається такий піджанр як фантастична казка.

Концепт фантастичного несе в собі загадкові надприродні елементи і є джерелом вагань та недомовок, реалізуючи елементи імпліцитності. Ключовими носіями фантастичного виступають переважно приголомшуючі надприродні події, такі як поява привидів, повернення зі світу мертвих. Абсолютно не вписуючись у реальність, фантастичні елементи порушують її рівновагу а інколи навіть загрожують їй, отже, у творах нарастає рівень емоційності. Французькі дослідники фантастичної літератури Вероніка і Жан Ерсам виділяють три ключових аспекти у характеристиці фантастичного в літературі:

1) фантастичні події неможливо пояснити раціональними законами функціонування світу, і читач змушений припустити дію надприродних сил, самостійно піддавши сумніву реалістичне сприйняття подій (тобто фантастичне стає домінуючим і породжує власну логіку, що суперечить реалістичному);

2) читач не може однозначно схарактеризувати події або раціонально, або виходячи із дії надприродного, допускаючи імовірність двох варіантів (дається установка на надприродне, на існування фантастичного простору);

3) неоднозначність інтерпретації провокує відчуття страху та нерозуміння ситуації у читача: «Всі рівні страху можуть зустрічатись у фантастичному — від простого хвилювання (*la simple inquiétude*) до жаху (*l'épouvante*)» [3, 11].

Отже, функція надприродних явищ у фантастичному тексті полягає у тому, щоб кинути виклик логіці та порушити рівновагу в реальному світі, навіть інколи цілком заперечуючи його. Це відбувається не за рахунок номінації персонажів чи особливостей їхніх рис характеру (графи, купці, пересічні кавалери), а засобом посилення психологізму та емоційності героїв.

На відміну від чарівного фантастичне зазвичай тягне за собою трагічне завершення подій. Яскравим прикладом фантастичного є, наприклад, воскресіння. Так, у казці «*Véra*» Вільє де Ліль-Адама граф д'Атоль відмовляється приймати смерть своєї коханої і вирішує жити так, ніби вона жива. Його прислужник Реймонд погоджується на таку «похоронну гру», все ж відчувуючи «*ce fut avec un frisson de superstitieuse terreur qu'il vit son maître debout et souriant comme si rien ne se fût passé*» [7]. До того ж графу вдається поспілкуватись із Вірою, яка приходить у гості й залишає на ліжку ключі від своєї могили. «*Véra*», без сумніву, є фантастичною казкою, адже читач остаточно не може вирішити, чи дійсно є події надприродними, чи це лише плід уяви графа: *Véra est-elle une revenante ou un «mirage terrible» suscité par la folie du comte? Le mystère demeure et nous inquiète car il remet en cause les lois continues*

de notre univers, en l'occurrence l'impossibilité d'être vivant et mort à la fois [7].

Отже, у ході дослідження, ми можемо дійти висновку про те, що надприродні елементи виступають жанротворчими у казкових текстах, проявляючись спочатку у чарівному й ускладнюючись до фантастичного. Чарівне з'являється в казках у період формування авторської казки у XVII ст., сприймається крізь призму установки на існування чарівного простору в цьому літературному жанрі. Ці елементи тотально присутні у казковій картині світу. Семантично вони подаються гармонійно, проявляючись на рівні зовнішності та поведінки персонажів, об'єктів, подій. Фантастичне входить у французьку літературу через піджанр фантастичної казки наприкінці XVIII ст. — на початку XIX ст. і перериває звичайний реальний плин подій, несе конотації трагізму та містики у казці, вносить у твір елементи імпліцитності й емоційності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сорокотенко О.В. Літературна казка: порівняльний та типологічний аспекти : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15. «Загальне мовознавство» / Оксана Володимирівна Сорокотенко. — Одеса, 1996. — 16 с.
2. Шишмарев В.Ф. Книга для чтения по истории французского языка IX–XV вв. / Владимир Федорович Шишмарев. — М. ; Л. : Издательство академии наук СССР, 1955. — 559 с.
3. Ehrsam Véronique. La littérature fantastique en France / Véronique Ehrsam et Jean Ehrsam. — P. : Hatier, 1987. — 79 p.
4. Escola Marc. Marc Escola commente Les Contes de Charles Perrault / Marc Escola : [Essai et dossier]. — P. : Gallimard, 2006. — 235 p. — Collection Foliothèque (No 131). — (Tome IV).
5. Le Jumel de Barneville Marie-Catherine, La comtesse d'Aulnoy. Contes. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.shanaweb.net/auteurs/aulnoy/madame-d-aulnoy.html>
6. Perrault Charles. Contes [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.shanaweb.net/auteurs/perrault.html>
7. Villiers de L'Isle-Adam Auguste. Véra [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [<http://dmz.vaucanson.org/lettres/basedoc/vera.html>]